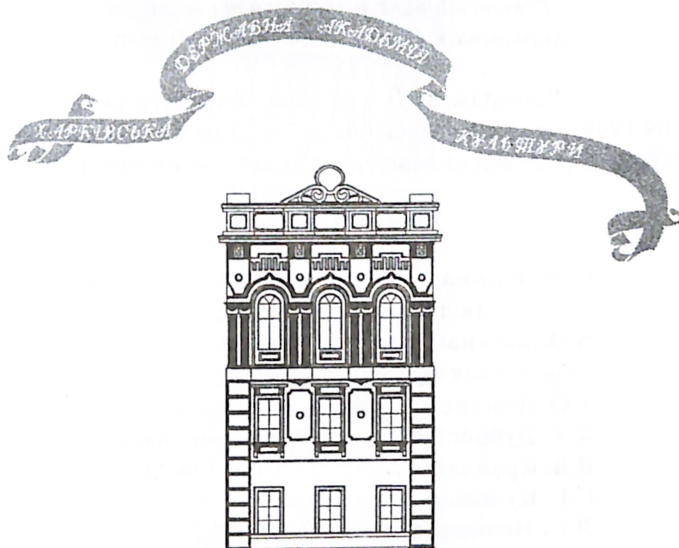

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

ВІСНИК

Харківської державної академії культури

Випуск 3

Збірник наукових праць

Бібліотека ХДАК

інв. № 438098

Харків- ХДАК-2000

- А.Л. Оприщенко. – Х.: Вища школа, 1979. – 71 с.*
9. *Архів ХДАК. [Звіти про роботу ХДБІ, ХДІК за 1947-1986 рр.]*
  10. *Звіти про роботу бібліотеки ХДІК, ХДАК за 1990-1999 рр.*

Надійшла до редколегії 10.04.2000 р.

УДК 378.602(477.54)

І.В. ЗБОРОВЕЦЬ

О.П. НАСОНОВА ЯК БІБЛІОФІЛ І КРАЄЗНАВЕЦЬ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Розглянуто наукову діяльність харківського бібліофіла і краєзнавця О.П. Насонової, яка невіддільна від післявоєнної історії Харківської державної академії культури

70-річна історія Харківської державної академії культури налічує немало видатних педагогів, яскравих особистостей, блискучих лекторів, справжніх майстрів викладацької справи.

Серед співпрацівників, які обслуговують навчальний процес, теж маємо цікаві постаті фахівців, які зробили помітний внесок у вищу освіту кількох поколінь наших випускників. Сподіваємося, що вони й досі пам'ятають завідуючу кабінетом бібліотекознавства Ольгу Павлівну Насонову (1899-1984) – людину, діяльність якої невіддільна від післявоєнної історії нашого вузу. За віком вона належала до покоління Н.Я. Фрідьсової, І.Я. Каганова, Р.Б. Гуревич. Багато років з нею спілкувалися викладачі, студенти, співпрацівники, які дуже мало знали про її життя і духовні інтереси.

О.П. Насонова народилася 12 липня 1899 р. у Харкові в родині службовця. З дитинства її відзначала любов до книги і читання. Після закінчення гімназії опанувала англійську, французьку, німецьку і латинську мови. У 1918 р. була слухачем Вищих жіночих курсів, а в 1920-1924 рр. навчалася в Харківському інституті народної освіти на літературному факультеті, мріяла стати письменницею. Ця мрія не здійснилася, але потяг до знань лишився у неї назавжди.

У 30-ті рр. О.П. Насонова - старший науковий співпрацівник Центрального архіву революції у Харкові. Вона готувала матеріали до багатотомних видань Історія громадянської війни, Історія фабрик і заводів, надрукувала

низку статей з історії революційного руху в Україні. Саме в цей період Ольга Павлівна оволоділа методикою науково-дослідницької роботи, досконало вивчила систему довідково-бібліографічних джерел, архівних установ, якою користувалася в процесі пошуків нових фактів і документів.

У кабінеті бібліотекознавства О.П. Насонова працювала з 1948 по 1975 рік. У стосунках з користувачами виявилися її найкращі риси: інтелігентність, вихованість, чуйність, бажання поділитися досвідом. Як бібліофіл вона прищеплювала молоді любов до книги, пробуджувала духовні потреби, допомагала засвоїти навички довідково-інформаційної, бібліотечно-бібліографічної роботи.

Для багатьох людей О.П. Насонова була цікава передусім як особистість. Вона мала свій неповторний світ дослідника, мисливця, який полює за фактами, документами тощо. Її допитливий розум завжди був спрямований на пошуки невідомого. Улюблені письменники Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, О. Грін, А. Гайдар, Ч. Діккенс, У. Коллінз, О. Дюма, А. Крісті задовольняли її природний потяг до розкриття таємниць, загадкових явищ. Постійними духовними супутниками життя О.П. Насонової були класики української та російської, англійської та французької літератури. Вона дарувала книги на спомин друзям, колегам по роботі. Про її доброзичливість, моральну підтримку свідчить надпис на книзі І. Еренбурга Люди, роки, життя: Бажаю зоряних успіхів у науковій роботі, неперевершених творчих досягнень. Ольга Павлівна стежила за діяльністю Клубу любителів книги і Клубу екслібрисистів, відвідувала окремі засідання, збирала запрошення з тематикою доповідей. Малі форми документів відбивають культурне життя Харкова 60-70-х рр. і дають багатий матеріал для краєзнавців.

Широкому загалу невідома багаторічна науково-дослідницька робота О.П. Насонової. Про її внесок у харківське краєзнавство досі ніхто не згадував. Вона обіймала скромну посаду спочатку лаборанта, потім - завідувачої кабінетом, яка мала певні переваги. Від неї не вимагали наукових праць, виконання планових робіт, підготовки дисертації. Ольга Павлівна працювала самостійно, як науковець-аматор. Це була вільна творчість, в якій значною мірою розкрилися її індивідуальність, власні симпатії і пристрасті. Вона була закохана в рідне місто. В одноповерховому будинку №24 на Володимирській пройшло все її життя. Старий Харків вона знала не гірше істориків, музеєзнавців, годинами розповідала про походження назв харківських вулиць, про двопрестольний Благовіщенський собор, Гольберівську церкву Трьохсвятителів та Харківську бурсу /нині - головний корпус ХДАК/. Ольга Павлівна в повному розумінні слова жила краєзнавством, збираючи матеріали про суспільне і культурне життя міста.

Домашній архів О.П. Насонової - це скарб для сучасних дослідників.

Тут зберігалися комплекти дореволюційного журналу для сімейного читання Нива; окремі номери журналів СССР на стройке і Огонек, присвячені ювілею МХАТ і творчій діяльності О.М. Горького з унікальними фотодокументами 1922-1928 рр., 1937-1938 рр.; матеріали до 10-ї річниці від дня смерті А.П. Чехова, надруковані в харківській газеті Утро в 1914 р.; чеховські ювілейні номери журналів Огонек, Прожектор, Красная нива за 1929 і 1939 рр.; документи про родину Чехових, які вперше були оприлюднені на сторінках журналу Красный архив у 1939 р.; статті з газет Театр русской драмы, Харьковский рабочий, присвячені виставі Вишневий сад, і афіша 1935 р. прем'єри Харківського театру російської драми. О.П. Насонова збирала газетні матеріали, опубліковані з нагоди 30-х, 35-х, 40-х і 45-х роковин від дня смерті А.П. Чехова: в Известиях за 1934 р., в Литературной газете за 1937-1938 рр., в Харьковском рабочем за 1939 р., Правде Украины за 1949 р.; в журналах Огонек, Смена за 1944 р. та ін. Ці документи дозволяють простажити, як змінювалися погляди на суспільне і культурне значення творчості А.П. Чехова протягом 50-ти років.

Тільки у Ольги Павлівни можна було побачити такі рідкісні видання, як поема Андрія Белого «Перше побачення», видана в Петрограді 1921 р., роман Д. Байрона «Дон Жуан» у перекладі А. Соколовського (видавництво О.С. Суворіна, 1893 р.), твори О.С. Шабельської для народного читання Параска, Мирон і Галька, видані Харківським товариством розповсюдження в народі грамотності 1892 р., та багато інших.

О.П. Насонова вивчала життя і діяльність маловідомих харківських письменниць XIX ст. Коротенькі статті про них можна було знайти лише в дореволюційних енциклопедіях. Ольгу Павлівну цікавило питання, чому Г.Ф. Квітка-Основ'яненко особливо піклувався про письменницю Л.Я. Кричевську, постійно їй допомагав, друкував її вірші в журналі «Украинский вестник», сприяв виданню в Харкові її книжок «Мої вільні хвилини», або «Зібрання творів у віршах і прозі Любові Кричевської», «Історичні анекдоти та вибрані афоризми відомих людей», «Граф Горськіч», драми «Немає добра без винагороди», яка з його ініціативи кілька разів ставилася на приватній сцені?

О.П. Насонова висловила припущення, що Г.Ф. Квітку-Основ'яненка і Л.Я. Кричевську поєднували родинні зв'язки, про які згодом історики, біографи забули. Але ж цю гіпотезу ще потрібно було довести, документально підтвердити. Вона розпочала дослідження, вивчала архівні матеріали, листувалася з відділом рукописів Пушкінського будинку в Ленінграді, шукала матеріал в журналах Украинский вестник 1819 року видання, Дамский журнал - 1833 року видання, Киевская старина - 1893 року видання, в газеті Южный край (1908 р.). Твори Л.Я. Кричевської виявлені нею в бібліотеках

Харкова, Москви, Ленінграда. Коли робота Ольги Павлівни була завершена, редакція харківського журналу Прапор відмовилася оприлюднити її результати. Ця акція відбивала тоді загальне ставлення до краєзнавства в Україні.

Стаття Г.Ф. Квітка-Основ'яненко і Л.Я. Кричевська, опублікована у 1978 році до 200-річчя з дня народження харківського письменника в журналі Радянське літературознавство¹, була сприйнята як сенсація в наукових колах. Скорочений варіант розвідки під назвою Підтримка брата і друга надрукували в журналі Радянська жінка[2].

Але, на жаль, харківський читач, до якого зверталася О.П. Насонова як краєзнавець, на ці публікації майже не звернув уваги. Академічне Радянське літературознавство та Радянська жінка не мали масового попиту. І тільки на ювілейних виставках у бібліотеках були репрезентовані результати багаторічних пошуків харківського краєзнавця.

О.П. Насонова давно плекала надію зібрати матеріал про місцеву авторку другої половини XIX- початку XX ст. Олександрю Станіславівну Шабельську, пов'язану з її дитинством. У 1913-1914 рр. вона перебувала в мастку письменниці, з гувернанткою вивчала французьку мову, читала в оригіналі твори Шатобріана і оповідання для дітей. Спогади про спілкування з О.С. Шабельською лишилися на все життя і спонукали до пошуків документів.

Свого часу О.С. Шабельська була помітною постаттю серед харківської інтелігенції. Як письменницю її підтримував І.С. Тургенев. Вона листувалася з О.М. Островським і В.Г. Короленком, який редагував її роман Три течії. Письменницю відвідав молодий І.О. Бунін. Олександра Станіславівна була відомою громадською діячкою, працювала у складі Харківського товариства розповсюдження в народі грамотності. Знали О.С. Шабельську і як дружину видатного вченого-гінеколога, професора Харківського університету М.Ф. Толочинова. Але змінилися покоління, ім'я письменниці й акушерки, яка прийняла на свої руки немало харків'ян, загубилося в історії.

Цілковита заслуга О.П. Насонової полягає в тому, що вона першою склала бібліографію літератури про життя, творчість і громадську діяльність О.С. Шабельської, яка налічує понад 100 джерел, підготувала список її літературних псевдонімів, зробила суттєві уточнення в біографію письменниці.

Це стало можливим завдяки копіткій роботі в архівах. Так, у Центральному історичному архіві УРСР було виявлено особистий фонд О.С. Монтвід-Шабельської [3], який має безперечну краєзнавчу цінність, містить важливі історичні факти, подає широку панораму життя Харкова і Харківської губернії. У відділі рукописів інституту літератури ім.Т.Г. Шев-

ченка АН УРСР були знайдені відомості про твір О.С. Шабельської Під Івана Купала. В Інституті російської літератури (Пушкінський будинок) АН СРСР виявлено багато листів письменниці до Д.М. Григоровича, А.І. Іванчина-Писарева, В.П. Овсянко-Куликовського та ін. В Одеській державній науковій бібліотеці ім. О.М. Горького збереглися відомості про роман О.С. Шабельської «Друзі».

Матеріали про громадську діяльність О.С. Шабельської Ольга Павлівна розшукувала в Харківському календарі 1891-1893 років видання, а також у звітах про діяльність Харківського товариства розповсюдження грамотності в народі 1891-1896 рр., які свідчать про те, що письменниця спочатку завідувала 2-ю школою Товариства грамотності, а потім їй доручили керувати 1-ю школою, що працювала з 1869 р. на вул. Карташівській у будинку №10 [4].

О.П. Насонова установила, що О.С. Шабельська до 1908 р. мешкала на вул. Сумській у будинку №46, а після смерті чоловіка переїхала до Києва, де оселилася на вул. Назар'євській у будинку №17. Мала двох дітей: дочку Катерину і сина Пилипа. Дівчина закінчила гімназію, син - юридичний факультет Харківського університету. На початку ХХ ст. О.С. Шабельська разом із дочкою відвідала Францію (м. Монтре). Цікаво, що мати Ольги Павлівни деякий час жила в родині письменниці і виконувала обов'язки чтія - професія, яка існувала в дореволюційні часи. Зібрані О.П. Насоною матеріали доповнюють наше уявлення про життя і діяльність харківської письменниці.

Ще замолоду Ольгу Павлівну як красенця зацікавила сенсаційна харківська подія 1881 р. - самогубство відомої зірки оперної та драматичної сцени Євталії Кадміної. Улюблениця театральної публіки у розквіті свого таланту і майстерності, в 28 років, лишила себе життя через нещасливе кохання і була похована на міському цвинтарі наприкінці Німецької (нині Пушкінської) вулиці. Згодом на її могилі було встановлено пам'ятник, відлитий з чавуна (наприкінці 70-х рр. могилу перенесли на інше кладовище).

Причина смерті Є. Кадміної не відразу стала відомою. Для сучасників вона була загадкою, містила таємницю. Адаже тоді, як і нині, факти самогубства серед молоді сприймають то як ознаку морально-психологічної нестійкості, то як свідок суспільних негараздів, а інколи як акт соціального протесту. Незважаючи на певні мотиви самогубство є агресією по відношенню до живих людей, формою помсти, дія якої розрахована на тривалий час. Значною мірою це стосується і смерті славетної російської актриси - події, яка сколихнула все суспільство.

У 1921 р. виповнилося 20 років від дня загибелі Є. Кадміної. У Харкові ще залишилися сучасники цієї трагедії. О.П. Насонова почала збирати їх свідоктва, газетні та журнальні відгуки на самогубство актриси, фотографії,

пов'язані з її сценічною діяльністю, відомості про художні твори - відгуки на харківську подію («Театральний характер» М.С. Лескова, «Кіара Міліч» І.С. Тургенева, «Тетяна Рєпіна» А.П. Чехова, «Останній дебют» О.І. Купріна), висловлювання діячів мистецтва, критиків, музикознавців, письменників.

В архіві Ольги Павлівни знаходилися цінні статті з газет Зоря, Киянин, Южний край. Більшість документів вона віддала московському літераторові Б.С. Яголіму, який скористався ними в процесі написання книги про Свєтлію Кадміну Комета дивної вроди[5]. Вже багато років її читають мистецтвознавці, автори, режисери, шанувальники театру, глядачі і не усвідомлюють внесок харківського краєзнавця в її появу.

О.П. Насонова цікавилася історією безплатної народної бібліотеки-читальні, заснованої Харківським товариством грамотності у 1891 р. Після революції вона одержала нову назву - Першої районної бібліотеки ім. М.О. Некрасова. Ім'я відомого російського поета бібліотека носила з 1904 р. В Основ'яно-Холодногірському районі вона посідала провідне місце, виконувала функції Центральної для клубних і пересувних бібліотек. Цікаві матеріали щодо реорганізації фондів масових бібліотек та джерел їх комплектування знайшла О.П. Насонова в Державному архіві Харківської області.

У 1919-1920 рр. ще не існувало інструкцій стосовно організації бібліотечної роботи на нових засадах. Формувався новий тип районної масової бібліотеки, складної за своєю структурою. Перша бібліотека виконувала освітні функції, допомагаючи ліквідувати неписьменність, брала участь у політичних кампаніях, організовувала ювілейні свята як комплексні форми масової роботи. Широкої популярності набули літературні суди. В історії некрасовської бібліотеки запам'ятався літсуд над учителем Беліковим за оповіданням А.П. Чехова «Людина у футлярі». У грудні 1921 р. було відзначено 30-річчя діяльності Першої районної бібліотеки, яке збіглося зі святкуванням 100-річчя від дня народження М.О. Некрасова.

Дитячих бібліотек тоді не існувало, тому обслуговування юних читачів відбувалося в спеціальному відділі, який працював дуже інтенсивно: навіть у зимовий період він обслуговував 50 осіб на день, незважаючи на те, що читальний зал бібліотеки не опалювався [6]. Документи з архіву О.П. Насонової свідчать, що в дитячому відділі Першої районної бібліотеки практикували різні форми залучення читачів: працювали гуртки малювання та музики, відзначали літературні дати, пов'язані з життям письменників. Виникла самостійна галузь - керівництво дитячим читанням.

В роки війни фонд і архів Першої районної бібліотеки загинули, і тільки за матеріалами О.П. Насонової вдалося відновити історію її діяльності

на початку 20-х рр. У 1977 р. Ольга Павлівна особисто поздоровляла колектив некрасовської бібліотеки з нагоди ювілею. Ця подія сприймалася тоді і як свято краєзнавців.

Іноді краєзнавчі ідеї О.П. Насонової сягали далеко за межі Харкова. Так, у 1974 р. вона почала збирати факти про участь Л.М. Толстого в роботі Яснополянської народної бібліотеки. Ця тема не знайшла відображення в бібліотекознавчій літературі. Матеріал був розпорошений по різних джерелах, і зібрати його до купи місцеві краєзнавці не поспішали.

Приємно відзначити, що О.П. Насонова випередила яснополянських і тультських краєзнавців і розшукала маловідомі документи, які свідчили про активну участь Л.М. Толстого у справі формування книжкового фонду Яснополянської безплатної публічної бібліотеки, складання рекомендаційних списків літератури для народного читання. Після публікації статті Л.М. Толстой і Яснополянська народна бібліотека[7] О.П. Насонова отримала схвальні відгуки, зокрема з Ясної Поляни.

Головна краєзнавча праця О.П. Насонової Історія Москалівки (200 стор.) лишилася в рукопису. Це матеріали про район Харкова, в якому Ольга Павлівна жила і добре знала з дитинства. Вона розшукувала будинки, пов'язані з життям відомих харків'ян, відновлювала історію вулиць, збирала фотографії, малі форми друку, листи як прикмети часу. За її вказівками було зроблено фото будинку, в якому мешкала співачка Клавдія Шульженко.

На жаль, велика багаторічна праця О.П. Насонової не знайшла підтримки через політизацію краєзнавчої роботи. У 70-і рр. бібліотечних, музейних працівників цікавили переважно матеріали, які втілювали революційні і бойові традиції. Тому Наукова бібліотека ім. Короленка відмовилася зберігати у своєму фонді Історію Москалівки, а Харківський історичний музей лишився байдужим до унікальних речей, які Насонова пропонувала йому віддати.

Читали розвідку О.П. Насонової деякі викладачі кафедри бібліотекознавства Харківського інституту культури і визнали її цікавою за змістом, але надто вузькою. Бракувало краєзнавчого масштабу. Сьогодні, коли краєзнавство допомагає відродити історію, повернути забуте, втрачене, Історія Москалівки О.П. Насонової могла б посісти чільне місце.

В її особистості органічно поєдналися архіваріус, бібліотечний працівник і краєзнавець. Від природи вона була дослідником, здобувачем потрібної інформації. Вражає те, як багато встигла зробити ця зовні непомітна жінка, яка скромно трималася на другому плані, але виконувала дуже важливу культурологічну місію і залишила по собі світлі спогади, вдячність нащадків. Харківська державна академія культури повинна пишатися працею Ольги Павлівни поруч з діяльністю наших корифеїв.

Вона залишила наступним поколінням свою відданість улюбленій спра-

ві, духовність, наполегливість у пошуках краснавчих матеріалів.

У працях О.П. Насонової знайдуть чимало корисного і повчального сучасні молоді науковці, які тільки набувають досвід роботи з документами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зборовець І.В., Насонова О.П. Г.Ф. Квітка-Оснoв'яненко і Л.Я. Кричевська // Рад. літературознавство. - 1976. - № 11. - С. 40-45.
2. Зборовець І. Підтримка брата і друга // Рад. жінка. - 1976. - № 11. - С. 22.
3. Центральний історичний архів України /Київ/. Фонд 2066, оп. 1, № 4940, 33 од. зберігання.
4. Зборовець І.В. А.С. Шабальская и книги для народного чтения // Книга. Исследования и материалы. - М., 1993. - Т.65. - С. 145-152.
5. Яголим Б. Комета дивной красоты. Жизнь и творчество Евлалии Кадминой. - М., 1970. - 164 с.
6. Зборовець І.В., Насонова О.П. Діяльність Першої харківської районної бібліотеки ім. М.О.Некрасова /1920-1921 рр./ // Бібліотекознавство і бібліогр. - 1977. - Вип.17. - С. 166-124.
7. Зборовець І.В., Насонова О.П. Л.Н.Толстой і Яснополянская народна бібліотека // Бібліотекознавство та бібліогр. - 1974. - Вип. 15. - С. 69-80.

Надійшла до редколегії 15.05.2000 р.